

УДК 321.05

*А. І. Бондаренко**асистент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»***ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ**

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є беззаперечно головним механізмом, через який відбувається розвиток традиції права прав людини не лише в європейському, а й у міжнародному контексті. З позиції національних правових систем існування наднаціонального суду, який встановлює принципи прав людини, посилює внутрішню судову систему договірних держав та зміцнює її незалежність від інших гілок влади. Система Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) дає європейцям право цікавитись тим, як інші держави Європи поведуться з власними громадянами. Роль і значення ЄСПЛ прямо пов'язані з його розумінням подальшого розвитку ідеї прав людини, яке проявляється в розроблених ЄСПЛ механізмах такого розвитку. Не дивно, як зазначає Дж. Летсас, що більшість інструментів інтерпретації, які розроблені ЄСПЛ, таких як доктрина «меж розсуду» держави (margin of appreciation) чи доктрина еволюційного тлумачення (evolutive interpretation), за своєї суттю торкаються дуже глибоких питань щодо самої природи прав людини, меж суддівського розсуду, а також того, як сам ЄСПЛ розуміє власну роль у багаторівневому правовому порядку Європи [1, с. 511].

Така провідна роль ЄСПЛ зумовлює те, що він перманентно перебуває у вирі палких дебатів. Він є наріжним каменем захисту прав людини для більше ніж 850 млн людей та водночас потерпає від страшного перенавантаження, вимушений винаходити механізми для його подолання. Втручання ЄСПЛ у національні демократії, у судові системи держав дедалі частіше ставиться під сумнів. Не вщухають дискусії навколо того, яким чином ЄСПЛ має забезпечити ефективний захист прав людини, при цьому приділяючи належну увагу національному суверенітету [2, с. 33].

Роль ЄСПЛ як розробника правових доктрин у сфері прав людини заснована на об'єкті й меті самої Конвенції. Колишній Голова ЄСПЛ Р. Бернхардт підкреслив: «Існує безліч різноманітних міжнародних угод: від двосторонніх до багатосторонніх договорів, від військових альянсів до торгових угод, від угод про подвійне оподаткування до Статуту ООН, від договору щодо Місяця до договорів про запобігання транскордонного забруднення. Проте порівняно з більшістю інших міжнародних угод договори про права людини мають унікальний характер. Вони не стосуються взає-

мовідносин та обміну вигодами між суверенними державами. Натомість вони проголошують урочисті принципи гуманного ставлення до мешканців держав-учасниць. Предметом договорів про права людини є внутрішній порядок цих держав і їх ставлення до своїх громадян. Те, що колись вважалося частиною недосяжної внутрішньої юрисдикції та в межах виключної компетенції суверенних держав, стало предметом міжнародного захисту й нагляду» [3, с. 65–66]. Сам ЄСПЛ проголосив, що «під час інтерпретації Конвенції необхідно враховувати її особливий характер як договору для колективного забезпечення (enforcement) прав людини та основних свобод» [4].

Найбільш вражаючий вплив функціонування ЄСПЛ можна побачити, безумовно, у змінах внутрішнього законодавства держав та їх юридичної практики, що стали результатом практики суду. При цьому кожне рішення ЄСПЛ не має розцінюватись як окремий епізод, натомість воно є внеском у всю судову практику за Конвенцією. У кожному рішенні ЄСПЛ не просто викладає зобов'язання певної держави, що стосуються конкретної справи, він інтерпретує Конвенцію для всіх держав, які є її учасниками. Зрозуміло, що прямий вплив рішення має на державу, якої воно безпосередньо стосується, проте кожна держава – учасниця Конвенції має стежити за розвитком судової практики ЄСПЛ [5, с. 15].

Шлях ЄСПЛ до його сучасної інтерпретаційної доктрини та його впливовості можна простежити за певними важливими справами та проблемами, які широко обговорювалися світовою спільнотою з прав людини. Цілком логічно, як слушно підкреслює Ю. Вільянен, що багато питань на момент винесення на розгляд ЄСПЛ зазвичай уже широко обговорюються, оскільки суд не працює ізольовано [6, с. 251]. А отже, одним із факторів, який завжди необхідно враховувати в процесі аналізу розвитку ЄСПЛ доктрин у сфері прав людини, є наявність безперервної дискусії з прав людини, що відбувається на всіх рівнях (національному, регіональному та всесвітньому).

А. Моубрей на підставі аналізу практики ЄСПЛ зазначає, що сьогодні ми маємо віддати належне креативності суду в контексті тлумачення й застосування Конвенції. Адже ЄСПЛ намагається ставитись до прав і свобод, гарантованих Конвенцією, таким чином, щоб це мало дійсну користь для тих мільйонів осіб, які підпадають

під її юрисдикцію. Крім того, ЄСПЛ охоче сприйняв принципово іншу природу сучасних європейських суспільств (наприклад, таку їх тенденцію, як зростання кількості неповних сімей) порівняно з тими, що існували на момент прийняття Конвенції. Зміна етичних стандартів, що стосуються, зокрема, судових покарань і тортур, та зміна технологічних стандартів (наприклад, розвиток технології реактивних двигунів) привели не лише до розвитку суспільств, а й до виникнення якісно нових проблем, з якими стикається ЄСПЛ. Однак йому вдається досягати справедливого балансу між суддівськими інноваціями та повагою до кінцевої ролі держав-членів у розробленні політики з визначення спектру прав, гарантованих Конвенцією [7, с. 78].

Вважаємо, що найбільш відомим та обговорюваним прикладом такої креативності ЄСПЛ є доктрина живого інструменту. Ключовою та першою справою в контексті підходу до Конвенції як до «живого інструменту» стала справа «Тайрер проти Сполученого Королівства» (*Tyler v. the United Kingdom*) [8]. У цій справі ЄСПЛ мав вирішити, чи є судове тілесне покарання неповнолітніх таким, що принижує гідність, покаранням у сенсі ст. 3 Конвенції. Покарання у формі побиття різками, здійснене поліцейським у поліцейському відділку, було встановлене законом і практикувалось на острові Мен, що є незалежною територією Сполученого Королівства та має значний ступінь законодавчої автономії. На момент розгляду справи судове тілесне покарання було скасоване на решті території Сполученого Королівства, так само досить складно було знайти його в законодавстві більшості інших договірних держав.

Метафора «живого інструменту», натхненна концепцією «живої конституції», що існує в багатьох правових традиціях, вказує на сподівання суддів і науковців на те, що Конвенція має бути здатна на розвиток із плином часу, щоб відповідати новим соціальним і моральним реаліям, які не могли бути передбачені її творцями [9]. Ідея про те, що конституції – це живі організми, які еволюціонують із плином часу, є метафорою в багатьох конституційних традиціях. Вона посідає вагомe місце в дебатах про те, як конституційні суди мають інтерпретувати закріплені в конституціях права та як далеко вони можуть чи мають відходити від оригінального розуміння конституції. Ці дебати зумовлюються нормативним напруженням, від якого страждає сучасний конституціоналізм. З одного боку, конституції покликані сигналізувати про відданість низці основоположних принципів, які мають бути захищені від ефемерних політичних змін, а з іншого – обставини людського життя постійно змінюються, іноді радикально, що є певним закликem до нового тлумачення конституції, яке могли передбачити лише

деякі (якщо такі взагалі були) оригінальні актори (укладачі, судді, народ). Прихильники «живої конституції» виступають проти ідеї про те, що сучасні обставини мають повністю регулюватись документом, укладачі якого померли декілька десятиліть або навіть століть тому. Однак ті, хто підтримує цю доктрину, стикаються з перешкодою – їм складно пояснити, який тип відданості первісній конституції маєтись на увазі, якщо її значення не розглядається як заморожене. Окрім того, вони повинні обґрунтувати те, чому саме суди, а не законодавчі органи чи конституційні асамблеї, повинні мати повноваження розвивати зміст конституції, а також вирішувати, як далеко суди можуть піти в цій діяльності, перш ніж почнуть зловживати своєю владою [10, с. 106].

У разі ЄСПЛ ідея живого інструменту має три основні особливості. По-перше, суд враховує «сучасні стандарти» (*present-day standards*) як важливий фактор у тлумаченні Конвенції. ЄСПЛ дуже рідко з'ясовує, що розумілось під прийнятною поведінкою держави в той час, коли Конвенція розроблялася, або те, які саме права мали намір захищати розробники Конвенції. По-друге, сучасні стандарти, які ЄСПЛ бере до уваги, мають бути в певному сенсі загальними або поділятись договірними державами. Суд ніколи не пояснював, що означає те, що стандарт є загальним чи поділяється договірними державами. ЄСПЛ не висуває вимоги, щоб усі договірні держави прямо прийняли цей стандарт у вигляді законодавчого акта. По-третє, ЄСПЛ не надає вирішальне значення тому, що держава-відповідач (влада або суспільна думка) вважає прийнятним стандартом у конкретному випадку. Це, зокрема, актуально тоді, коли практика держави-відповідача не відповідає загальноприйнятим у Раді Європи стандартам [5, с. 2].

А. Моубрей зазначає, що критики суддівського активізму можуть стверджувати, що ЄСПЛ у справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» не надав достатнього обґрунтування та пояснення доктрини живого інструменту [7, с. 61]. Справді, ЄСПЛ не надав жодних посилань на кримінальне право договірних держав, не провів порівняльне дослідження тілесних покарань і не намагався встановити загальні стандарти для держав-членів у відміні тілесних покарань. Ніде в самому рішенні не вказано, чому суд почав використовувати підхід живого інструменту та які підстави він мав для такого використання [7, с. 77].

Дж. Летсас пояснює використання ЄСПЛ доктрини живого інструменту необхідністю відмежуватись від різноманітних моралістичних поглядів, які домінували в державах-членах у той час, коли Конвенція була розроблена, і які досі можуть існувати в деяких договірних державах. Під моралістичними в цьому разі маються на увазі погляди

ди, які передбачають, що хтось має бути позбавлений свободи чи можливостей тільки тому, що інші (зазвичай більшість) вважають його менш рівним або не піклуються про нього так, як піклуються про інших. Прикладами категорій людей, яких більшість у 1950–1960-х рр. сприймала як менш рівних (і можливо, досі так сприймає), є гомосексуалісти, ув'язнені, неповнолітні правопорушники, народжені поза шлюбом діти, роми та багато інших [1, с. 527].

Справа Тайрера та всі подальші справи, у яких ЄСПЛ застосував доктрину живого інструменту, є важливими не тільки в контексті захисту тих груп людей, про які пише Дж. Летсас, а й у тому сенсі, що вони задають певний вектор подальшого розвитку права прав людини та роблять суттєвий внесок у розуміння питань юридичної інтерпретації загалом. Під час розгляду конкретної справи ЄСПЛ намагається побачити сутність того чи іншого права, передбаченого Конвенцією, і моральну цінність, якій воно покликане служити в демократичному суспільстві. Така позиція ЄСПЛ є протилежною тому підходу, що передбачає лінгвістичні розвідки щодо значення слів або емпіричні пошуки намірів розробників Конвенції. Натомість суд прагне до такого тлумачення Конвенції, за якого права, передбачені в ній, мають бути «практичними й ефективними, а не теоретичними та ілюзорними» [12].

Поряд із досить успішними, за обґрунтуванням ЄСПЛ своєї позиції, справами є й такі, де позиція суду піддавалася жорсткій критиці та неприйняттю суспільством. Труднощі, з якими сьогодні стикається ЄСПЛ, часто пов'язані з його перенавантаженням справами, потік яких із кожним роком тільки збільшується. Тому сьогодні ключовою в контексті майбутнього ЄСПЛ є необхідність розмежовувати працездатність цієї системи, з одного боку, та її ефективність – з іншого. Працездатність системи розуміється з позиції її здатності кількісно обробляти певну кількість справ. Ефективність же пов'язана з таким якісним критерієм, як можливість надавати індивідуальним заявникам швидко й без затримок справедливе та обґрунтоване рішення, яке в результаті буде реалізоване на рівні держави-члена.

Незважаючи на всі виклики, на які ЄСПЛ сьогодні має знайти належні відповіді, не варто недооцінювати його роль у конституюванні Європи в політичному, юридичному та моральному контекстах. ЄСПЛ уже сьогодні став рушійною силою фундаментальних змін у європейській архітектурі прав людини. Необхідно підкреслити, що вплив ЄСПЛ поширюється також далеко за межі Європи, позначаючись на практиці інших регіональних судів із прав людини. Так, Міжамериканський суд з прав людини перебуває під суттєвим впливом ЄСПЛ, цитуючи його у своїх рішеннях і за-

позичуючи його досвід. Практика Міжамериканського суду з прав людини, з одного боку, «стоїть на плечах» ЄСПЛ, а з іншого – через такі апеляції до практики останнього додає їй авторитетності й вагомості. Зрештою, регіональні механізми вплетені в міжнародну мережу інструментів захисту прав людини, у якій ведеться перманентний діалог. Іноді ЄСПЛ демонструє досить консервативний підхід в інтерпретації прав за Конвенцією, в інших випадках, навпаки, наражається на критику через занадто сміливу позицію. Однак варто мати на увазі, що ЄСПЛ не працює ізольовано, він має реагувати та враховувати багато факторів під час прийняття рішень. Створюючи найбільш авторитетне сьогодні джерело права прав людини, ЄСПЛ, проте, не має можливості самотужки боротися за захист і подальший розвиток ідеї прав людини. Вказуючи вектор цього розвитку, він має відчувати готовність європейської спільноти та окремих держав змінюватись і подеколи йти на компроміс, поступаючись у непростих із моральної й політичної позицій питаннях.

Література

1. Letsas G. Strasbourg's Interpretive Ethic: Lessons for the International Lawyer. *The European Journal of International Law*. 2010. Vol. 21. № 3. P. 509–541.
2. *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European, and Global Context* / ed. by A. Føllesdal, B. Peters, and G. Ulfstein. New York: Cambridge University Press, 2013. 441 p.
3. Bernhardt R. *Thoughts on the Interpretation of Human-Rights Treaties. Protecting Human Rights: The European Dimension* / ed. by F. Matscher and H. Petzold. Köln: Carl Heymanns Verlag, 1988. P. 65–71.
4. Soering v. United Kingdom (Application № 14038/88), Judgment of 07.07.1989 / ECHR. URL: http://www.uio.no/studier/emner/jus/jus/JUR5710/h10/undervisningsmateriale/5nov_Soering-v-UK.pdf.
5. Merrills J.G. *The Development of International Law by the European Court of Human Rights*. Manchester: Manchester University Press, 1995. 265 p.
6. Viljanen J. *The Role of the European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law*. *Cuadernos Constitucionales de la Catedra Fadrique Furio Ceriol*. 2011. № 62/63. P. 249–265.
7. Mowbray A. *The Creativity of the European Court of Human Rights*. *Human Rights Law Review*. 2005. Vol. 5. Issue 1. P. 57–79.
8. Tyrer v. United Kingdom (Application № 5856/72), Judgment of 25 April 1978 / ECHR. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/em585672.html>.
9. Yuwen F. *Revisiting ECtHR Interpretation of the ECHR: Living Up to a Living Instrument*. *FICHL Policy Brief Series*. 2016. № 65. P. 20–24.
10. Letsas G. *The ECHR as a Living Instrument: Its Meaning and Legitimacy*. *Constituting Europe. The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. P. 106–141.
11. Marochini M. *The Interpretation of the European Convention on Human Rights*. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. 2014. Vol. 1. P. 63–84.

12. Airey v. Ireland (Application № 6289/73), Judgment of 9 October 1979 / ECHR. URL: <http://www3.lawschool.cornell.edu/AvonResources/Airey.PDF>.

Анотація

Бондаренко А. І. Європейський суд з прав людини в механізмі правозахисної функції держави. – Стаття.

Європейський суд з прав людини сьогодні виконує роль функціонального дороговказу правозахисту, і в цьому сенсі він сприяє інституціоналізації правозахисної функції держави, висвітлюючи ключові «больові точки» прав людини в сучасних європейських суспільствах, які є безумовно різними, однак поєднаними спільним баченням людської гідності. У цій своїй іпостасі Європейський суд з прав людини значною мірою визначив розвиток національних правозахисних інститутів упродовж останніх 20 років і залишається потужною ідеологічною «точкою гравітації» для державного правозахисту в Європі.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, правозахист, правозахисна функція держави, права людини, інституціоналізація, правозахисні інститути.

Аннотация

Бондаренко А. И. Европейский суд по правам человека в механизме правозащитной функции государства. – Статья.

Европейский суд по правам человека сегодня выполняет роль функционального указателя правозащиты, и в этом смысле он способствует институционализации

правозащитной функции государства, освещая ключевые «больевые точки» прав человека в современных европейских обществах, которые являются безусловно различными, однако объединенными общим видением человеческого достоинства. В этой своей ипостаси Европейский суд по правам человека в значительной степени определил развитие национальных правозащитных институтов в течение последних 20 лет и остается мощной идеологической «точкой гравитации» для государственной правозащиты в Европе.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, правозащита, правозащитная функция государства, права человека, институционализация, правозащитные институты.

Summary

Bondarenko A. I. European Court of Human Rights in the mechanism of the human rights function of the state. – Article.

European Court of Human Rights serves as functional guidance is law enforcement, and in this sense he promotes the institutionalization of human rights protection functions of the State, highlighting key “pain points” of human rights in modern European societies that are certainly different, however skillfully shared vision of human dignity. In this role his European Court of Human Rights largely determined the development of national human rights institutions during the last 20 years and remains a powerful ideological “point of gravity” for the state law enforcement in Europe.

Key words: European Court of Human Rights, protection of rights, human rights function of the state, human rights, institutionalization, human rights institutes.